

ANKA LÁSZLÓ

KÉT „POLITOLÓGUS” VITÁJA: TISZA ISTVÁN ÉS JÁSZI OSZKÁR A VÁLASZTÓJOGRÓL

BEVEZETŐ

Tisza István és Jászi Oszkár nem voltak politológusok a szó mai, 21. századi értelmében, amely szerint a politikát kívülről szemlélő, objektív elemzők lettek volna, akik a politikusok cselekedeteit, motivációit analizálják, magyarázzák. Mindkettőt politikusként és ideológusként tartja/tartotta számon a történettudomány és a közvélemény. Ezért e tanulmány címe mindenképpen magyarázatot igényel. Mégpedig több szempontból is.

1) Tisza és Jászi nem polemizáltak egymással a szó klasszikus értelmében sem az országgyűlés képviselőházában – Jászi soha nem volt ennek tagja –, sem a korabeli sajtóban olyan értelemben, hogy felelő cikkeik egymásra reflektálva jelentek volna meg. Írásunkban Jászinak – és két szerzőtársának, Rácz Gyulának és Zigány Zoltának – ugyanis elsősorban az 1908-ban megjelent *A választójog reformja és a magyarság jövője*¹ című elemző művet használva mutatjuk be az álláspontját, míg Tiszától az 1910-es évek első felében írt témába illő tanulmányokat elemezzük, amelyek a *Gróf Tisza István összes munkái* szöveggyűjtemény első kötetében vannak összegyűjtve a *Választójogi tanulmányok* címet viselő tanulmánycsokorban, ahol nyolc választójogi tartalmú írást közöltek a szerkesztők.² Ezek közül négy írást újra kiadtak az ezredforduló után, amikor Tökéczki László szerkesztésében megjelent Tisza Istvántól a *Válogatott politikai írások és beszédek* című kötet.³ Ókori görög és római auktorokra volt jellemző, hogy történeti munkáikban fiktív párbeszédeket adtak az írásaikban megjelenő történelmi alakok szájába.⁴

¹ JÁSZI Oszkár–RÁCZ Gyula–ZIGÁNY Zoltán: *A választójog reformja és a magyarság jövője*. Budapest, Deutsch, 1908 (A továbbiakban: JÁSZI, 1908a.).

² Választójogi tanulmányok. In: Gróf TISZA István összes munkái (a továbbiakban: TIÖM). I. köt. Budapest, Franklin, 1923. 145–236.

³ TISZA István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. TÖKÉCZKI László. Budapest, Osiris, 2003 (A továbbiakban: TISZA, 2003.). 145–154. 343–369. 374–381.

⁴ KÖSZEGHY Miklós: A felső ciszterna vízvezetékénél. *Theologiai Szemle*, 2008/1. 205. Világirodalmi lexikon. II. köt. Cam–E. Főszerk. KIRÁLY István. Budapest, Akadémiai, 1972. 94.

2) Bár nem voltak politológusok, de elemzéseikben mindketten nagy hangsúlyt fektettek a politikai komparatistikára és a mandátumkalkulációra, amely napjainkban igen népszerű téma a politológusok körében, akik egy-egy választókerület, de az országgyűlési többség és a kabinetek sorsát is az alapján próbálják meghatározni, hogy igyekeznek elemezni: az egyes politikai csoportok hány mandátummal számolhatnak a leendő parlamentben.

Tisza és Jászi is ilyen mandátumkalkulációkból eredő táblázatokkal és adatokkal próbálta véleményét alátámasztani. E hasonlóságból ered a címben szereplő „politológus” titulus.

Azonban hogy mennyire nem tekinthető önmagában „politológiai” a témánk és megközelítésünk szempontjából az idevonatkozó írásaik, az kiderül tanulmányaik szövegkörnyezetéből. Ezekben nagy bőséggel megtalálhatók az objektivitásra törekvő elemzési szempontokkal párhuzamosan a szubjektív gondolatok, motivációk, célkitűzések és mellettük való érvelés. Tisza esetében ez a választójog kiterjesztése ellen, a cenzusos választójog megőrzése mellett szól, míg Jászinál egy szociálisan-gazdaságilag fellendülő, megerősödő Magyarország megteremtésének az eszköze a választójog kibővítésének igénylése.

A magyar politikai gondolkodástörténet művelői már foglalkoztak Tisza és Jászi vitájának bemutatásával.⁵ Nekünk nem ez a célunk, hanem hogy bemutassuk: a mandátumkalkulációt hogyan ’hasznosították’ Tisza és Jászi, milyen következtetéseket vontak le belőlük. Következtetéseik az elmélet dimenziójában megrekedtek, mivel egyetlen országgyűlési választást sem tartottak kettejük választójogi elképzelései alapján.

És ami a legfontosabb: a magyarországi nemzetiségeknek a demokrácia bevezetésével kapcsolatos premisszáik sem nyerhettek igazolást vagy cáfolatot a történelem által, mivel az 1920-as trianoni békediktátum a multietnikus Szent István-i Magyarországot oly mértékben megcsönkította, hogy a nemzetiségek addigi több milliós tömegét a svábok és szlovákok szétszórta néhány százezres számára redukálta.

KONTEXTUS: A DUALISTA BERENDEZKEDÉS ÉS AZ ANNAK FENNMARADÁSÁT BIZTOSÍTÓ ESZKÖZÖK

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, amely a magyar politikai vezetőréteg és a bécsi udvar, a Habsburg–Lotharingiai-dinasztia közötti kompromisszum eredményének tekinthető. Az 1848-as április törvények visszaállí-

⁵ ILLÉS Gábor: Választójogi viták 1905 után Tisza István és Jászi Oszkár között. *Kommentár*, 2012/6. 35–53.

tásával – az új helyzethez igazító módosításukkal – a Magyar Királyság újra a parlamentáris, liberális jogállam talajára lépett.

A kiegyezés mellett szóló legfontosabb érvek a következők voltak:

1) Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc osztrák-orosz leverése eredményeképpen nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországnak szüksége van egy jóindulatú nagyhatalom támogatására ahhoz, hogy a germán és szláv népek tengerében államként fennmaradjon és nagyhatalmak, mint például 1849-ben az osztrák és orosz seregek ne gázolhassák le. Ez a nagyhatalom az évszázados együttélés tapasztalata, hagyománya és kapcsolatrendszere alapján lehet maga az Osztrák Császárság is.

2) Az Ausztriával való megegyezés és az együttélés szabályainak meghatározása lehetővé teszi, hogy Magyarország, a Habsburg Birodalomnak alkotó elemeként nagyhatalmi védeltséget élvezzen a nemzetközi porondon.

3) Magyarországon a magyarság a 19. században kisebbségben élt a horvát, román, rutén/ruszin, sváb, szász, szerb, szlovák, stb. nemzetiségek tömegével szemben. 1848–49 tapasztalata bebizonyította, hogy e nemzetiségek közül több is felhasználható a magyarsággal szemben, és a centrális magyar állam helyett szívesen vennék egy etnikai alapú, föderatív állam kialakítását.

4) Magyarország föderatív átalakítása veszélyeztetné a magyarság szupremáciáját. Egy lehetséges föderációban elvesztenénk a politikát meghatározó pozíciónkat, a magyarság csak egy lenne az etnikai alapon szétdarabolt ország nemzeti sorában.

5) A Béccsel való megegyezés kérdésében a magyarok versenyt futottak a nemzetiségekkel, akik velünk párhuzamosan előálltak saját kiegyezési javaslataikkal. Nem volt mindegy nemzeti szempontból, hogy mi magyarok egyezünk meg a Habsburg-dinasztiával a nemzetiségek rovására, vagy a nemzetiségek viszik el a pálmát a magyarság hátrányára.

Deák Ferenc és köre ezt a lehetőséget és veszélyt felismerve döntött a Ferenc Józseffel való kiegyezés mellett és fogadta el a magyar országgyűlés 1867-ben a kiegyezés feltételeit összefoglaló törvénycsomagot.⁶

A kiegyezés tartalmát elfogadó párt és politikusok voltak a kormányalakító hatvanhetesek. Akik a kiegyezés tényét elfogadták, de konkrét törvényi tartalmán változtatni akartak, a hatvanhetes ellenzékiek lettek. Akik a kiegyezést elutasították és Ausztriával csak a közös uralkodó személyében akartak kapcsolatot tartani, a negyvennyolcas jelzöt nyerték el, mivel ők a perszónalunio által az 1848-as államjogi

⁶ KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer*. Budapest, Pannonica, 2005 (A továbbiakban: KOZÁRI, 2005.). 7–37. 67–79.

rendezéshez nyúltak vissza. A kiegyezés hajnalán és végig a dualista korszak első felében a pártok a közjogi viták mentén rendeződtek és határozták meg magukat.⁷

Jóformán csak a századforduló éveiben jelentek meg olyan pártok, amelyek nem a közjogi kérdést állították programjuk fókuszába, de ők vagy nem jutottak elég mandátumhoz a képviselőházban (pl: Katolikus Néppárt) vagy mandátumot sem tudtak szerezni a dualizmus kori választásokon (pl: polgári radikálisok, szociáldemokraták).⁸

Ha a kiegyezési törvényeket a magyar országgyűlés többsége elfogadta, akkor egy parlamenti többségnek elméletileg lehetősége volt arra is, hogy azokat tetszése szerint módosítsa, vagy éppen el is törölje.

A hatvanhetes rendszert azonban nem lehetett ilyen könnyen megreformálni, megváltoztatni. Ferenc József császár és király ugyanis a maga szempontjából úgy gondolkodott, hogy a kiegyezés feltételrendszerének elfogadásával elment az engedmények és kompromisszumok legvégső határáig a magyarokkal szemben, a hatalommegosztás és az uralkodói jogosítványok témakörében. Engedett 1849-ből – autokrata uralmából –, de nem volt hajlandó engedni 1867-ből.⁹ A kiegyezést elfogadó magyar parlament többsége akceptálta ezt az uralkodói álláspontot és tartós, hosszú távú megállapodásnak tekintette. A kiegyezés egy bonmot szerint ugyanis a jogok ötven százalékát adta a magyaroknak, de csak a közös költségek harminc százalékát kellett állniuk.

Azon magyar politikai csoportok, akik a hatvanhetes rendszert nem fogadták el, úgy gondolhatták, hogy a következő képviselőházi választások alkalmával megszerezhetik a mandátumok többségét és ennek birtokában elképzeléseik szerint alakíthatják át a politikai berendezkedést. Akár úgy, hogy hatvanhetes alapon továbbfejlesztik, akár úgy, hogy negyvennyolcas alapon eltörlik, és az országot csak az uralkodó személyén keresztül, perszónálunió formájában kapcsolják egybe a Habsburgok birodalmával.

A rendszerkritikusok hatalomátvételét a hatvanhetes kormányoknak a vagyoni és műveltségi cenzushoz kötött, nyílt választási rendszer fenntartásával sikerült megakadályozni. Amint azonban a soron következő választásokon kiderült, a kiegyezéssel – bár rengeteg támogatója volt –, a magyarság többsége nem azonosult, és sokkal inkább a kossuthista hagyományokat ápoló negyvennyolcas eszmékkel szimpatizált.

⁷ Uő. 136.

⁸ Uő. 136–140.

⁹ Uő. 18–21.

Ugyancsak a cenzusos választójog tette lehetővé, hogy a saját hazájukban kisebbségben élő magyarság megszerezhesse az országgyűlésben a túlnyomó többséget. A nemzetiségek szegényebb és iskolázatlanabb tömegei ugyanis nem tudták átlépni a cenzus mértékét.¹⁰

Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának ötvenegy esztendejében Magyarországon végig a cenzusos, nyílt választójog volt érvényben. Ez azonban lehetetlenné tette a parlamenti váltógazdálkodás kialakítását, és az 1906 és 1910 közötti úgynevezett koalíciós kormányzás időszakától eltekintve mindvégig hatvanhetes kormányok irányították az országot, amelyek számára a Deák Párt (1867–1875), a Szabadelvű Párt (1875–1905) és a Nemzeti Munkapárt (1910–1918) nyújtottak biztos képviselőházi többséget.

A KÉT „POLITOLÓGUS”

Gróf szegedi és borosjenői Tisza István (1861–1918) édesapja, Tisza Kálmán tizenöt esztendőn keresztül volt Magyarország miniszterelnöke (1875–1890).¹¹ Az általa megerősített kiegyezési rendszerre úgy tekintettek, úgy állították be maguk a kortársak is, hogy az azóta szállóigévé vált „quieta non movere” (semmi se mozduljon) jegyében ellenállt minden reformtörekvésnek.¹² Valójában a modern parlamentáris rendszerre jellemző frakciófegyelem megvalósítása fűződik a nevéhez, amely hosszútávon lehetővé tette az ország több parlamenti cikluson keresztüli koncepcionális, eredmény-orientált kormányzását.¹³ Fia, Tisza István¹⁴ ebben a kormányzati légkörben szocializálódott politikai értelemben, és apja 1890-es bukása után egyre nagyobb

¹⁰ Uő. 131–133.

¹¹ KOZÁRI Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, Napvilág, 2003.

¹² SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest, Századvég, 2010. 802–807.

¹³ ANKA László: A harminc évig kormányzó Szabadelvű Párt (1875–1905). „*Indivisibiliter ac Inseparabiliter*.” „*Felozthatatlanul és elválaszthatatlanul*.” *A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai*. Szerk. SZAKÁL Imre. Beregszász–Ungvár. 2018 (A továbbiakban: ANKA, 2018.). 60–66.

¹⁴ Tisza Istvánt részletes életrajzi műben mutatták be: HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. I–II. köt. Budapest, Tellér, 1994. – PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István*. Budapest, Gondolat, 1985. – TÖKÉCZKI László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Kairosz, 2000. – VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris, 2001. – Születésének százötvenedik évfordulójára pedig megjelent róla egy tanulmánykötet: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk. MARUZZA Zoltán–PALLAI László. Debrecen, 2011. – Ezt követte egy újabb tanulmánykötet: *Tisza István, két korszak határán*. Szerk. Ifj. BERTÉNYI Iván. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.

befolyásra tett szert a kormányzó Szabadelvű Pártban. A századforduló éveiben kezdődő parlamenti válság idejétől a kemény kéz politikájával akarta a törvényhozó testület működőképességét visszaállítani.

1904 végén Tisza hibás helyzetfelismerése vezetett oda, hogy a képviselőházat feloszlatták, és a rákövetkező, 1905. januári választások során a Szabadelvű Párt megsemmisítő vereséget szenvedett. A koalíció éveiben a háttérbe húzódott, de 1910-ben a Nemzeti Munkapárt egyik legfontosabb vezéréként tért vissza a hatalomba előbb a pártja, majd ő maga is, mint a képviselőház, végül pedig a kormány elnöke. 1913-ban a többség vezéréként olyan választójogi törvényt fogadtatott el, amely továbbra is fenntartotta a vagyoni és műveltségi cenzust,¹⁵ de a magyar öntudatú munkásrétegek irányába nyitottá tette a lehetőséget, hogy szavazati jogot szerezzenek.¹⁶ E törvény alapján azonban soha nem tartottak általános képviselőházi választásokat Magyarországon. Az első világháború idején az ország minden emberi és anyagi erőforrását a háború megnyerésének szolgálatába állította.

A képviselőházi többség vezéréként nem támogatta azt a javaslatot, amelyet a Katolikus Néppárthoz tartozó Rakovszky István terjesztett a képviselőház plénuma elé 1915. április 29-én, hogy a fonton harcoló katonák kortól és vagyoni/művelődési cenzustól függetlenül választójogot nyerjenek („hősök választójoga”).¹⁷ Tisza miniszterelnök meghallgatván az előterjesztés benyújtását megindokoló beszédet, rögtön szót emelt ellene: „Nézetem szerint a választói jog nem jutalom, a választói jog állami megbízás, az állam által az egyesre ruházott közjogi kötelesség, közjogi hivatás, amelylyel való felruházásnál nem a jutalom szempontja, hanem az állami közérdek szempontja a döntő. [...] Az általános szavazati jog behozatalát Magyarországon nemzeti szerencsétlenségnek tartom [...] Legnagyobb sajnálatomra nem vagyok abban a helyzetben, hogy az indítványhoz hozzájáruljak, tisztelettel kérem tehát a házat, hogy az indítványt ne méltóztassék napirendre tűzni.”¹⁸

¹⁵ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. II. köt. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934. 258.

¹⁶ „A magyar társadalom olyan új réteget nyert az ipari munkásosztályban, amely kereseti viszonyainál, szellemi fejlettségénél s a benne felébredt önértetnél és tettvágnál fogva a politikai életbe való bebocsáttatást joggal igényelheti.” TISZA, 2003. 344.

¹⁷ Rakovszky: „A következő indítványt voltam bátor betérjeszteni: »A ház utasítja a kormányt a választójogi törvénynek a következő szakasszal való kiegészítésére: aktív választójoga van az országos és törvényhatósági választásokon felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül 20 éves kortól fogva életfogytiglan mindazoknak a férfiaknak, akik a nemzet mostani élet-halálharczában katonai szolgálatot teljesítettek a harcstéren. Ezek a polgárok hősi véréldozataikkal és hazafias hűségükkel érdemet szereztek arra, hogy az ősi magyar alkotmánynak jogokkal felruházott részeivé legyenek.«” *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XXVI. köt. Budapest, Athenaeum, 1915. 403–405.

¹⁸ Uo. 405–406.

A nagy vérvesztésekért, szenvedésekért a társadalom szemében Tisza egyre gyűlöltebbé vált. 1917-ben IV. Károlyi király lemondásra kényszerítette. A következő évben még mindent megtett azért, hogy a közvélemény által elvárt választói jog kiterjesztését – amennyire csak lehet – feltartóztassa.¹⁹ 1918. október 31-én, az öszirózsás forradalom kitörésekor, máig nem teljesen tisztázott körülmények között meggyilkolták.²⁰

Jászi Oszkár²¹ (1875–1957) Nagykárolyban született egy zsidó orvos gyermekeként. A család 1881-ben a református vallásra tért át, ekkor eredeti nevüket (Jakubovits) Jászira változtatták. Bár a familia a református felekezethez csatlakozott, a fiatal Jászi Oszkár a nagykárolyi piarista gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. Ezt követően Budapestre került és a tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Doktorátusa megszerzése után a földművelésügyi minisztériumban vállalt munkát. Közéleti/politikai tevékenysége a századfordulón vette kezdetét. Egyike volt a *Huszedik Század* című társadalomtudományi folyóirat alapítóinak 1900-ban, majd egy esztendővel később ott találjuk a Társadalomtudományi Társaság alapítóinak sorában. E fórumokon bontotta ki szárnyait a polgári radikalizmusként elhíresült gondolkodás és mozgalom. Mindeközben tagja volt a szabadkőművesek titkos társaságának.

Lesújtó véleménnyel volt a kiegyezési rendszer politikai berendezkedéséről: „A dualizmus a németek uralmát jelentette Ausztriában és a magyarokét Magyarországon. [...] A Tisza Kálmánnal uralomra jutott reakciós junkerpolitika a kiegyezést egyre inkább olyan alkotmánybiztosítéknak tekintette, mely a nemzetiségi népet örökös kiskorúságban tartja, a nemzetiségi középosztályt pedig, mint megbízhatatlan irredentista elemet, tartósan kirekeszti az állami hatalomból, és a vármegyei színekurákból »a megbízható, hazafias, nemzetfenntartó« elemek, értsd a nagybirtok s főleg a gazdaságilag lehanyagolt nemesi középbirtok, a dzsentri és plutokrata meg intellektüel szövetségesei számára. Ezt a helyzetet természetesen csak egy nagyon reakciós, erőszakos és korrupt választójoggal és adminisztrációval lehetett fenntartani és megszületett az az elmélet, hogy a magyarság és a dualizmus elválaszthatatlanul egybe van kapcsolva a régi elavult alkotmány, a cenzusos választó-

¹⁹ HAJDU Tibor–POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918.* Budapest, Osiris, 2014. 316–317.

²⁰ PÓLÓSKAI Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság.* Budapest, Helikon, 1988.

²¹ JÁSZI Oszkár életéről, politikai elképzeléseiről, a polgári radikalizmusról lásd: G. FODOR GÁBOR: *Gondoljuk újra a polgári radikalizmust.* Budapest, L’Harmattan, 2004. PELLE János: *Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé.* XX. Századi Intézet, 2001 (A továbbiakban: PELLE, 2001.).

jog, a nyílt szavazás és a vármegyei álönkormányzat fenntartásával”²² – fogalmazta meg Jászi negatív véleményét a világháború utolsó esztendejében.

Károlyi kormányában a polgári radikális gondolkodó a nemzetiségi ügyekért felelős tárcanélküli miniszteri tisztséget nyerte el. A kabinet tagjaként – korábbi nemzetiségpolitikai elképzeléseivel összhangban – 1918. november 13–14-én tárgyalásokat folytatott az erdélyi románok vezetőivel Aradon. Felajánlotta számukra az állam kantonális átalakítását annak érdekében, hogy a regáti Román Királysághoz való csatlakozás helyett az erdélyi románság a Magyarországhoz tartozás mellett foglaljon állást. A nemzetközi környezet azonban olyan volt, hogy ajánlata értelemszerűen visszautasításban részesült. Az erdélyi románok éltek a világháborús helyzet nyújtotta lehetőséggel, és az anyaországhoz való csatlakozás mellett döntöttek.²³ Történetesek szerint naivan viszonyult a politikai tárgyalásokhoz és a nemzetiségiek vele szemben ülő képviselőihez,²⁴ de az is igaz, hogy 1918. október 31. előtti nemzetiségpolitikai elveit illetően ő volt az egyetlen, aki hitelesen terjeszthette elképzeléseit a románok elé novemberben.²⁵

Az új rendszer kormányának tagjaként, 1918 novemberében Jászinak módja nyílt arra, hogy részt vegyen egy olyan választójogi törvény kidolgozásában,²⁶ amiért évenként keresztül agitációt folytatott. A Tisza István nevével fémjelzett 1913-as választójogi novellához hasonlóan azonban a fiatal köztársaság néptörvénye alapján sem tartottak parlamenti választásokat.

Csalódott a nemzetiségiek magatartásában, és 1919 januárjában lemondott miniszteri státuszáról. A politikától azonban nem vonult vissza. Megválasztották a Külügyi Tanács elnökének, mely szervezet élén a béketárgyalások előkészítéséért lett felelős²⁷ mint Károlyi Mihály köztársasági elnök bizalmi embere. Amikor februárban a kabinet összeállította a béketárgyalásokra küldendő delegáció névsorát, Jászi szintén sze-

²² JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarország, 1918. 23–25.

²³ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018 (A továbbiakban: HATOS, 2018.). 281–285.

²⁴ Uő. 298. 311.

²⁵ ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése. 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018.

²⁶ A nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogokról szóló 1918. évi I. néptörvény kimondta, hogy „nemzetgyűlési választójoga van minden férfinak, aki életének huszonegyedik évét betöltötte, legalább hat év óta magyar állampolgár és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud. Nemzetgyűlési választójoga van minden nőnek, aki életének huszonegyedik évét betöltötte, legalább hat év óta magyar állampolgár és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud. [...] A választás községenként (szavazóköronként) közvetlen, titkos szavazással történik.” <http://polhist.hu/adattarak/koztars/index.php?fkod=21&fid=2> (Letöltés: 2018. november 9.)

²⁷ HATOS, 2018. 304.

repelt a listán.²⁸ A történelem azonban közbeszólt, a béketárgyalásokon a polgári radikális politikus nem tudott megjeleni.

Az 1919. március 21-én hatalomra jutó bolsevikok által életre keltett Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalom a prominens oktobristák számára a külföldre menekülést jelentette. Ez alól Jászi sem volt kivétel, már a kommunista diktatúra idején elhagyta az országot. Kezdetben a *Bécsi Magyar Újság* című lapot szerkesztette, de kivette részét abból is, hogy Horthy és kialakuló rendszere ellen szervezkedni próbáljon. 1920 novemberében Belgrádban arról próbálta meggyőzni a szerb miniszterelnököt, hogy a délszláv seregek által kiűritendő Pécsét és Baranyát ne a budapesti magyar kormánynak adják vissza, hanem olyan erőknek (Károlyi korábbi híveinek), amelyek a demokratikus Magyarországot akarják felépíteni. Egy történész szerint ezzel kapcsolatban a hazaárulás is felmerülhet.²⁹

A húszas évek derekán az Amerikai Egyesült Államokba költözött, ott vállalt tanári állást, az Ohio állambeli Oberlin Egyetemen. Itt érte a halál 1957. február 13-án. Magyarországra életében már csak egyetlen alkalommal, 1947-ben tért vissza. Tapasztalva a szovjetizálódási politikát, csalódottan hagyta el az országot. A rendszerváltás után hozták haza földi maradványait. Újrateremtésén megjelent Göncz Árpád köztársasági elnök és Szabad György, az országgyűlés elnöke. Sírhanthja fölött Hegedűs Lóránt református püspök, a későbbi MIÉP-es politikus mondott gyászbeszédet.³⁰

Egy dologban teljesen azonos Tisza István és Jászi Oszkár életútja: eszméik és politikai tevékenységük még a huszonegyedik században is megosztja a közvéleményt.

A VÁLASZTÓJOG KITERJESZTÉSE: REMÉNYEK VERSUS FÉLELMEK

A polgári radikális gondolkodó a koalíciós kormányhoz köthető, gróf Andrássy Gyula belügyminiszter nevével fémjelzett választójogi törvénytervezetből indult ki, mikor számításokat igyekezett végezni arról, hogy milyen következményekkel járna a választójog kiterjesztése. „A kormányjavaslatok szerint a 24 éves életkorhoz és az

²⁸ ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly–Versailles–Budapest (1920)*. Budapest, MTA BTK, 2017. 16.

²⁹ GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája. Az első évek 1919–1924*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. 83–86.

³⁰ PELLE, 2001. 12–13.

írástudáshoz kötött választójog alapján a választók számát 2,621.727-nek tételeztük fel s a kerületek számát a többszörösen ismételt hozzávetőleges kormány-nyilatkozatok alapján összesen 450-re tettük. [...] A harmadfél milliót meghaladó összes választóból az előbbi pont szerint egy-egy kerületre kerekén 6000 választó jut. Az igazi és nem »választási« aritmetika szerint tehát az országot csupa olyan kerületre kell beosztani, amelyekben mindig 6000–6000 szavazónak kollektív joga legyen egy-egy képviselő megválasztása.³¹

Jászi a kormányzati elképzelés szerinti négyszázötven választókerülettel kapcsolatban a következő eredményre jutott. Ötvennégy olyan városi és megyei törvényhatóságot határozott meg az országban, amelyek egynyelvűnek tekinthetők.³² Ezeket a rendelkezésére álló korabeli statisztikák alapján választotta ki, minden esetben felfelé kerekítve a számokat. Úgy vélte, hogy e törvényhatóságokban kettőszázharmincnyolc magyar és huszonegy nemzetiségi többségű választókerületet lehet kialakítani.³³

Harmincnégy törvényhatóságot vegyes anyanyelvűnek titulált.³⁴ Számításai szerint e vármegyékben és városokban a négyszázötven választókerületből százhat magyar és nyolcvannégy nemzetiségi többségű kerület hozható létre.³⁵

Összesen tehát az egynyelvű és a vegyes anyanyelvű kerületekből háromszáznegyvenöt magyar, százöt választókerületből pedig nemzetiségi háttérű képviselő érkezne a budapesti parlamentbe.³⁶ De még ennél is kevesebb nemzetiségi kerülettel számolt, ugyanis elképzelése szerint a lokális tradíciók, az öntudat hiánya, a szociális, vagy klerikális befolyás nemzetiséginek tekinthető mandátumok számát hatvanöt-re-hetvenre csökkentheti. Eleve magyar szavazónak tekintette a fiumei olaszokat,

³¹ JÁSZI, 1908a. 26.

³² Uo. 29. Abaúj–Torna, Árva, Baranya, Borsod, Csik, Csongrád, Esztergom, Fejér, Fogaras, Győr, Hajdú, Hármszék, Heves, Jász–Nagykun–Szolnok, Kisküküllő, Komárom, Liptó, Moson, Pest–Pilis–Solt–Kiskun, Somogy, Sopron, Szabolcs, Tolna, Trencsén, Turóc, Udvarhely, Ugocsa, Vas, Veszprém, Zala, Zólyom vármegyék, Arad, Baja, Budapest, Debrecen, Fiume, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pancsova, Pécs, Sopron, Szabadka, Szatmárnémeti, Szeged, Székesfehérvár, Újvidék, Versec, Zombor törvényhatósági jogú városok.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 56. Alsó-Fehér, Arad, Bács–Bodrog, Bars, Bereg, Beszterce–Naszód, Békés, Bihar, Brassó, Csanád, Gömör, Hont, Hunyad, Kolozs, Krassó–Szörény, Maros–Torda, Máramaros, Nagy-Küküllő, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Sáros, Szatmár, Szeben, Szepes, Szilágy, Szolnok–Doboka, Temes, Torda–Aranyos, Torontál, Ung, Zemplén vármegyék, Selmecbánya, Pozsony, Temesvár törvényhatósági jogú városok.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

az északkeleti ruténokat, a Vas megyében élő vendeket, a Zalában lakó horvátokat és a Bács megyében megtelepült németeket.³⁷

Jászi Oszkár nem tartott attól, hogy a nemzetiségiek a demokratikus választójog bevezetésével fölforgatnák Magyarország belső viszonyait. Így vélekedett magatartásukról: „A nemzetiségi kérdés el fogja veszteni méregfogát abban a pillanatban, melyben az állami törekvés főtárgya többé nem az oligarchia biztosítása, hanem a nép gazdasági, közigazgatási és kulturális igényeinek kielégítése lesz. Földet adni a nemzetiségi parasztnak és szolid, uzsoramentes hitelintézeteket (miként a magyaroknak), jó állami iskolát saját anyanyelvű tanítással, becsületes, a nép nyelvét tökéletesen értő közigazgatást és bíraskodást a nemzetiségi középosztálynak arányszámát megillető felhasználásával – s a legfontosabb lépés megtörtént a nemzetiségi béke megteremtésére.”³⁸ – A polgári radikális gondolkodó ilyen egyszerűen képzelte el egy multietnikus államban a nemzetiségi kérdés megoldását: a jólét általánossá tétele elveszi minden etnikai alapú nézeteltérés életét.

Optimizmusát az 1787-es és az 1850-es népszámlálási adatok táplálták. 1787-ben 2,32 millió magyar élt együtt a Kárpát-medencében 5,68 millió nemzetiséggel (29% versus 71%), de 1850-re ez 5 millió magyarra és 6,31 millió nemzetiségire változott (44,2% versus 55,8%), vagyis hatvanhárom év alatt 115%-kal nőtt a magyarság, de csupán 11,1%-kal a nem magyarok száma.³⁹ „Történt pedig ez az asszimiláció egyesegyedül a békés, gazdasági, kulturhaladás útján, a termékenyebb, fejlettebb, műveltebb magyar vidék vonzereje következtében, minden kényszer és sovíniszta kurjongatás nélkül [...] a vármegyei és kulturegyesületi türelmetlen és lármás magyarosítás ellenére. [...] A nép milliói között ma sincs ellentét. Az urak mesterségesen szítják azt a mandátumokért folyó kalóz-háborúk idején.”⁴⁰ Jászi tehát egy békés asszimilációt vizionált, amely természetes módon fogja az etnikai viszonyokat a magyarság javára átalakítani, és békés mederben lefolyhat néhány generáció alatt elképzelése szerint.

Tisza a választójogi tanulmányaiban és beszédeiben nemzetközi példákra hivatkozott, mikor a cenzusos választójog fennmaradása mellett érvelt. Láta az európai országok választási eredményeiből, hogy a klasszikus liberális pártok mindenhol visszaszorultak korábbi meghatározó, hegemón pozíciójukból, ami a tizenkilencedik század második felében jellemezte őket. Helyettük az antiszemita, klerikális pár-

³⁷ Uo. 28.

³⁸ JÁSZI Oszkár: Miért kell az általános titkos választójog? *Husadik Század*, XVII. 1908 (A továbbiakban: Jászi, 1908b). 641.

³⁹ JÁSZI, 1908a. 17.

⁴⁰ Uo.

tok, nacionalisták és a szociáldemokraták kaptak nagyobb társadalmi támogatást és több mandátumot a parlamentekben.⁴¹

A magyar nemzeti állam és a hatvanhetes rendszer megőrzése volt a célkitűzése. Attól tartott, hogy a felvilágosodott középosztály kiesik a parlamentből, ha a cenzust csökkentik vagy eltörlik. Ausztria példáján azt látta („megdöbbenéssel konstatáljuk e kimutatásból”), hogy miután a választójogot kiterjesztették, felére csökkent a diplomás képviselők száma,⁴² ami: „megsemmisíti az intelligencia politikai hatalmát.”⁴³ A politikai bölcsességet nem személyekhez, hanem a társadalmi háttérhez kötötte. Az írni-olvasni tudást, vagy a külön lakást, mint választójogi feltételt kevésnek tartotta. A választójogosultsági korhatár növelésében vélte megtalálni a megoldást a parlament radikalizálódása ellen. Az érett felnőtt véleménye szerint nem radikális és nem is szavaz olyan pártokra, amelyek a status quót felforgatnák. „Mecgáfolhatatlan igazság gyanánt áll mindannyiunk szeme előtt, hogy az általános választójog leszálította a parlament tekintélyét, beteggé tette a parlamentarizmust, gyengítette a nemzeti önkormányzatot széles e világon mindenütt, kárt és veszélyt hozva a legnagyobb, legműveltebb, legegységesebb nemzetek fejére is”⁴⁴ – foglalta össze a gróf a demokráciáról alkotott véleményét.

Pesszimizmus jellemezte Tisza nézetét a választójog kiterjesztését a nemzetiségekkel kapcsolatban. Példaként azt hozta fel, hogy az osztrák parlamentben 1907-től nemzeti alapon elkülönültek egymástól a pártok, még az elvileg nemzetköziség dimenziójában gondolkodó cseh, lengyel és osztrák szocdemek is nemzeti alapon szerveződtek és nem tömörültek egy pártba.⁴⁵

Magyarország huszonhárom vármegyéjében tót, román többség volt, a demokrácia felé nyitó választójoggal ezekben a régiókban nyolcvan–kilencven mandátumot nyernének a nemzetiségi jelöltek, olyan kerületekben, ahol addig magyar képviselők szereztek parlamenti helyeket.⁴⁶ Az akkor hatályos választási rendszerben erre a nemzetiségi politikusok ekkora mennyiségben képtelenek voltak. Tartott tőle, hogy a nemzetiségi agitátorok/kortések eredményesen tudják választások előtt manipulálni a választójogot szerző falusi néptömegeket.

Tisza attól tartott, hogy nagyobb számú nemzetiségi képviselőnek a bejutásával, a t. Házban megjelenhet a nemzetiségi viszály és ennek következtében a nemzetiségek eljutnak a nemzeti önállóság gondolatáig. A nemzetiségi tömeges mandá-

⁴¹ TIÖM. 177–179. 186–187.

⁴² Uo. 160–171.

⁴³ Uo. 214.

⁴⁴ Uo. 192.

⁴⁵ Uo. 151.

⁴⁶ Uo. 195.

tumszerzése a miniszterelnök szerint 1) veszélyezteti a magyar nemzeti szupremáciát és a centrális államberendezkedést a Szent István-i Magyarországon, 2) idővel pedig centrifugális erőként feszíti szét az állam területi kereteit, csatlakozni kívánva a szomszédos országban élő testvéreikhez (pl. délvidéki szerbek a Szerb Királysághoz, erdélyi románok a regáti Román Királysághoz).

KÖVETKEZTETÉSEK

A polgári radikális gondolkodó azt olvasta ki az általa készített statisztikákból, hogy az általános választójog bevezetése által: 1) felszámolhatók a feudalizmus maradványai, 2) „népparlament” megvalósíthatja a szociális reformokat, 3) a szociális reformok következtében növekszik a jólét, 4) a jólét és szükségletei növelik a termelést, 5) a nemzetiségiak megbékélnek a magyarsággal, 6) e megbékélés felgyorsítja a nemzetiségiak asszimilációját.

Jászi elképzelését az itt és most optimizmusa jellemezte. Abban teljes mértékben igazat kell neki adni, hogy a gazdasági mutatókat egyetlen államban sem vetette vissza a demokrácia bevezetése.

Kérdés, hogy az optimizmusa tekinthető-e naivitásnak? Mintha matematikus lett volna, sematikus tekintett azokra az információkra, melyeket különböző számítások eredményeként nyert és vont le belőlük következtetéseket. Az biztos, hogy Jászi hitt ezekben és racionálisnak gondolta őket. Vajon a valóság visszaigazolta volna ezeket az eredményeket?

Milyen következtetéseket vont le Tisza a maga statisztikáiból? „1906-ban alkotmánypárt ezen a néven nem létezik többé, de számottevő romjai maradnak még fenn, a német haladópart és az alkotmányhű nagybirtokosok csoportjaiban, amelyek együtt még mindig 60 tagot számlálnak. Ezek mellett a politikailag még elég mérsékelt, de nacionalista szélsőségekre hajló német néppárt 42, a különböző radikális csoportok pedig 36 taggal rendelkeznek, szemben az 54 német klerikális képviselővel, úgy hogy százalékokban beszélve 1906-ban az összes képviselők közül: 30% a régi liberális irány híve, 21% liberális nacionalista, 18% radikális nacionalista, 27% klerikális, 4% szociáldemokrata. A régi liberális arányszáma már 1907-ben 8, 1911-ben 6, az új választások után 5%-ra olvad le, a liberális nacionalistáké 12%-ra, majd 8%-ra csökken, hogy újra 14%-ra emelkedjék, a radikális nacionalistáké 18–23, majd 29%-ra emelkedik, a klerikálisoké a múlt országgyűlésen 41%-ra szökik fel, s csak az új választásoknál csökken 33%-ra, a szociáldemokraták pedig 4%-ról 21%-ra, majd 22%-ra szaporodnak fel s az utolsó választásnál esnek vissza 19%-ra, úgy hogy jelenleg az összes német képviselők közül: liberális 5%, liberális nacionalista 14%,

radikális nacionalista 29% klerikális 33%.⁴⁷ Úgy lehet ezt összegezni, hogy a liberális pártok – Tisza elvtársai – elveszítették befolyásukat, hatalmukat a választójog kiterjesztésének eredményeképpen. Félhetett tehát attól, hogy saját pártja – és saját hatalma – is semmivé lesz a demokrácia bevezetése után.

A gróf szerint nem szabad Magyarországon bevezetni az általános választójogot, mert az veszélyezteti: 1) a parlamentarizmust, 2) a klasszikus liberalizmust, 3) a magyar nemzeti szupremáciát, 6) a hatvanhetes kiegyezést, 7) az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalmi státuszát és 8) zuhan általa a parlament színvonala.

Időt kérő optimizmus jellemezte Tisza Istvánt, amely szerint a demokráciát nem csak úgy lehet elérni, hogy eltörlésre kerül a választójogi cenzus, hanem úgy is, hogy a műveltségi és vagyoni cenzus határát a tömegek átlépik és az általánossá váló jólét emeli az alkotmány sáncai közé a nép tömegeit.⁴⁸ Mire van ehhez szükség? Időre.

Magyarország az 1900–1910-es években soknemzetiségű országnak számított. De a tízévente megtartott népszámlálások alkalmával mit lehetett kiolvasni a statisztikai adatok összesítése után? Azt, hogy a magyarság számaránya folyamatosan növekszik, a nemzetiségi lakosság száma pedig ezzel párhuzamosan csökkenő tendenciát mutat. Ergo, olyan demográfiai folyamat vette kezdetét, amely a jövőben elvezethet oda, hogy a magyarság többségbe kerül saját hazájában és asszimilálja a nemzetiségeket. Mire van ehhez szükség? Időre.

Tisza István szerint tehát időt kell biztosítani a magyarság számára, hogy megerősödjön létszámban, valamint vagyomban gyarapodjon.

Tökéletesen érzékelt a dualista politikai berendezkedés válságát, de ahhoz, hogy időt nyerjen, az 1867-es Habsburg–magyar kiegyezésen, az 1868-as nemzetiségi törvényen, horvát–magyar kiegyezésen és a cenzusos választójogon alapuló rezsimet fenn akarta tartani. Vagyis a status quo megerősítése volt a célja, hogy ennek – a nemzet számára biztonságot jelentő – keretei között jusson el idővel oda a magyarság, hogy létszámával és gazdasági erejével megőrizhesse nemzeti szupremáciáját a Szent István-i állam határai között.

Naivnak tekinthető az, hogy a klasszikus liberalizmus hanyatlásának és a nacionalizmus terjedésének korában időt akart nyerni nemzete érdekében és elzárkózott mindenféle átfogó reformtörekvéstől a választójog dimenziójában, aminek gyökeres megváltoztatása dominóként boríthatta volna a magyarság pozícióit? Politikai hibának számít, hogy egy rendszert megmervít, miközben mások a reformját kívánták? Objektív történelmi válasz aligha adható erre, de az bizonyos, hogy más nemzeteknek megadatott az a több generációnyi időmennyiség, amely lehetővé tette, hogy a

⁴⁷ Uo. 152.

⁴⁸ ANKA, 2018. 79–80.

választójog kiterjesztése ne vonjon maga után radikális átalakulást, hanem a kontinuitást erősítse.

A historikusoknak nem tisztjük megítélni a múlt szereplőit, az a feladatuk, hogy a fellelhető források feldolgozása eredményképpen megértsék és objektív módon bemutassák olvasóik, hallgatóságuk előtt. Ez azonban nem lehet az akadályja annak, hogy a történész kritikátlanul elfogadja azon erkölcsi, szakmai, módszertani alapokat, amelyek mentén a múlt szereplői cselekedtek. Jászi Oszkár és Tisza István gróf esetében is vannak a választójoggal kapcsolatban olyan momentumok, amelyekre érdemes felhívni a figyelmet.

A polgári radikális gondolkodó esetében igen feltűnő jelenség, hogy a választójog kiterjesztése mellett csak számításokat végzett, egyéb – a választási eredményeket befolyásoló – tényezőket nem vett figyelembe. Miután a törvényhatósági jogú városok és vármegyék alapján összeállította az egynyelvű és a vegyes anyanyelvű törvényhatóságok listáit, és ezek alapján meghatározta a mandátumok arányát, tett egy szembevethető kijelentést: „Csakis a statisztika konkrét számadatainak szigorú feldolgozását végeztük és munkánk közben a való életnek összes módosító hatásai elől szigorúan elzárkóztunk.”⁴⁹

Nem lehet a politikában matematikusként viselkedni, hiszen nem biztos, hogy ami elméletben a „számok törvényszerűsége” az a valóságban is érvényesül. Nem számolt az osztályellentétekkel és a nemzetiségiekhez is naivan viszonyult, e két elemet illetően éppen Tisza István figyelmeztette a kortárs közvéleményt.

Reális, vagy naiv az, hogy a nacionalizmus korában a nemzetiségiek valóban úgy viselkednek, amint azt ő feltételezte? Reális, vagy naiv az, hogy az osztályellentétek megszűnnek a demokrácia bevezetésétől?

Jászi a demokrácia pártján állt, ahol a cenzusmentes rendszerben bárki élhet szavazati jogával és nem bizonyos társadalmi csoportok, hanem a nemzet egésze képviseltetve van az országgyűlésben, ami a nemzet minden rétegének felemelkedését eredményezi. Vágyott a demokráciára.

Tisza István magyarként féltette a magyar szupremáciát. De kellett-e félni a klasszikus liberalizmust is, amelynek képviselői felfogása – illetve a külföldi példák – szerint kiszorultak a parlamentekből? Mivel ő e liberális gondolkodás híve volt, e paradigma kontextusában szocializálódott, így nem is volt hajlandó elvetni és bár másokat gyanúsított doktrinerséggel, ő maga is ebbe a hibába esett, amikor az eszméhez próbálta idomítani a valóságot. Ugyancsak nehezen fogadható el, hogy a választójogot azért nem lehet kiterjeszteni, mert általa csökken a törvényhozó testület színvonala. Azon félelme, hogy a dualista kiegyezéssel, az esetlegesen

⁴⁹ JÁSZI, 1908a. 58.

hatalomra kerülő nem hatvanhetes erők átalakítják talán elképzelhető lett volna, bár az 1905–1906-os parlamenti válság ismeretében ez sem feltétlenül állja meg a helyét.

A többnemzetiségű Magyar Királyságban, ahol az 1910-es népszámlálásra érte el a horvát társország lakossága nélkül a magyarság az összlakosság felét, a gróf nem tartotta időszerűnek a választójogi kérdés felvetését, mert szerinte ilyen kontextusban nem lehet rá megfelelő választ adni.

Tisza a parlamentarizmus pártján állt, melyet liberális cenzus alapján, elitista módon a művelt és vagyonos társadalmi rétegek soraiból kikerülő képviselők irányítanak. Mindenki más erre veszélyt jelent. Tartott a demokráciától.